

Șerban Drugaș

CREȘTINISMUL ÎN DACIA
ÎN SECOLELE I-VI

EDITURA THEOSIS

www.theosis.ro

office@theosis.ro

Tel: 0770111916

© Editura Theosis 2021 pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DRUGAȘ, ȘERBAN

Creștinismul în Dacia în secolele I-VI / Șerban Drugaș ; pref.: lect. univ. dr. Radu Romînașu, lect. univ. dr. Laura Ardelean ; cuv. înainte: pr. prof. univ. dr. Vasile Mihoc. - Oradea : Theosis, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-606-94344-8-2

I. Romînașu, Radu (pref.)

II. Ardelean, Laura (pref.)

III. Mihoc, Vasile (pref.)

28

94

Imaginea de pe copertă: opaițul paleocreștin egiptean, sec. IV, colecția Muzeului Municipal Dej

Redactor: Virgil Baidoc

Tehnoredactare: Simona Bulimac

TIPĂRIT ÎN ROMÂNIA

Șerban Drugaș

CREȘTINISMUL ÎN DACIA
ÎN SECOLELE I-VI

Prefață: Lect. Univ. Dr. Radu Romînașu

Lect. Univ. Dr. Laura Ardelean

Cuvânt înainte: Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile Mihoc

T H E O S I S

2021

CUPRINS

Introducere	15
CAPITOLUL I. Mărturii literare despre activitatea Apostolilor în regiunea Dunării inferioare	17
CAPITOLUL II. Cronologia activității apostolice în regiunea Dunării inferioare	35
CAPITOLUL III. Tradiția românească despre Sfinții Apostoli Andrei și Filip. Moșteniri traco-dace la români	61
CAPITOLUL IV. Mărturii arheologice paleocreștine foarte timpurii la nord de Dunărea inferioară (secolele I-III)	85
CAPITOLUL V. Creștinismul în Dacia / Goția în secolul IV	101
CAPITOLUL VI. Scurtă privire asupra creștinismului nord-dunărean din perioada hună și gepidică (secolele V-VI)	157
Anexă. Lista personalităților creștine din Dacia în secolele I-VI	193
Bibliografie	196

PREFAȚĂ

Lucrarea domnului Șerban George Paul Drugaș abordează un subiect de maximă importanță și anume rolul creștinismului în formarea poporului român. În consecință, cartea de față ne dă prilejul unei lecturi reînnoite despre acest proces complex al etnogenezei românești.

În derularea demersului său științific, autorul și-a propus să sintetizeze izvoarele scrise de care dispunem pentru problematica enunțată, expunându-le în ordine cronologică. Nu sunt neglijate nici descoperirile arheologice care au fost datate în această perioadă (secolele I-VII), pe care autorul le trece în revistă (mărturii legate de *Viața* religioasă din regiunea Dunării de Jos și de paleocreștinism). Totodată, pe parcursul cărții, face apel la elemente vechi din folclorul românesc, ceea ce imprimă o notă de originalitate lucrării.

Cum era și firesc, autorul a optat pentru o tratare sistematică și pluridisciplinară (între care componenta teologică și istorică se evidențiază în mod deosebit) a problematicii investigate. De altfel, avem în față un fenomen complex, care nu-și dezvăluie valențele numai printr-o explorare multiplană.

Pentru secolele I-III d.Hr., autorul se oprește asupra răspândirii creștinismului la Dunărea de Jos, punând accent pe activitatea Sfinților Apostoli Andrei și Filip (considerațiile de stringentă actualitate ale autorului dezbat cele legate de Sf. Apostol Andrei, *înceștinătorul românilor*, între „tradiție” și realitatea descoperirilor arheologice și a mărturiilor scrise), la care se adaugă cea a Sfântului Apostol Pavel și a ucenicului său Tit etc. După Orientul Apropiat și Mijlociu (Israel, Siria, Asia Mică – Galatia, Efes, Cilicia), cel de-al doilea centru primordial al răspândirii creștinismului a fost zona stăpânită de romani dintre Dunăre și Peloponnes, după care a urmat nivelul apostolic și martiric. Pe baza izvoarelor,

autorul urmărește cu exactitate acest traseu. De altfel, raportându-ne la acest spațiu, nu putem omite faptul că Scythia Minor (Dobrogea) a fost patria unor erudiți Părinți ai creștinătății ecumenice. Opera străromânilor (daco-romani) din această regiune este considerată un patrimoniu comun al Europei. Mai mult, teologia Părinților „sciți” contribuie la afirmarea unității ecumenice, culturale și spirituale a Europei.

Pentru secolele următoare, autorul continuă să analizeze critic sursele. De la Jordanes și alți autori, aflăm că atât goții, cât și gepizii s-au creștinat. La fel s-a întâmplat și cu alte populații germanice, care au primit și ocupat teritoriile în Dacia. Mai mult, o parte a aristocrației lor s-a botezat la Constantinopol. În consecință, convertirea la creștinism este un fapt ce trebuie evidențiat și analizat pentru această perioadă (secolele IV-VII).

Colaborarea romano-barbară nu a fost liniară. Ea a fost jalonată de numeroase conflicte militare, iar secolul al IV-lea a fost marcat din această perspectivă de dihotomia colaborare/înfruntare între cele două „lumi”. Vorbim despre sistemul de alianțe și federații, la care se adaugă dimensiunea economică și culturală. Din întrepătrunderea acestor realități se va naște, treptat, Europa premedievală. Ca o concluzie parțială putem preciza că este vorba despre o colaborare între creștinism și păgânism, care a avut consecințe asupra istoriei întregii Europe. Mai mult, tot în această perioadă sunt înființate episcopii paleocreștine.

Istoria secolului I, al Imperiului roman iulio-claudian și al creștinismului, se cuvine a fi aprofundată și pentru teritoriile de la sud de Dunăre, de fapt daco-tribalo-moesice ocupate de romani, ceea ce autorul a reușit pe parcursul lucrării. Începând cu primele contacte dintre daci și creștini și până în secolul al VII-lea, când s-au produs o serie de transformări în contextul venirii slavilor, domnul Șerban Drugaș expune problematici legate atât de teritoriul Daciei lui Decebal, cât și de cel al provinciei romane Dacia (provincii constituite după o serie de reforme administrative), dar și după retragerea aureliană (secolul III) din perspectiva analizei izvoarelor scrise, dar și a altor mărturii.

Privită în ansamblu, lucrarea de față este voluminoasă, însoțită de un suport documentar considerabil, fiind temeinic structurată, în conformitate cu exigențele științifice actuale. Deci bibliografia este cuprinzătoare, ea incluzând majoritatea lucrărilor care au vreo utilitate în cadrul reconstituirilor efectuate.

Volumul de față lasă impresia generală că este rodul unei munci remarcabile, săvârșită cu acribie și perseverență, bazată pe o documentare masivă, constând din multe repere bibliografice.

Fiecare capitol este bine motivat și argumentat pe baza unei bibliografii deosebit de vaste, obținute în urma unei cercetări îndelungate. Autorul stăpânește modalitatea de întocmire a aparatului critic, după criteriile și normele academice actuale. Totul este aranjat în mod științific. Fraza se derulează cu ușurință și claritate lingvistică.

Este cert că prezenta lucrare va constitui un punct de referință indispensabil investigațiilor viitoare care vor aborda această temă. Rândurile de față reprezintă doar un semnal despre o lucrare interesantă, bogată în informații, care se citește cu mult interes, dar mai ales cu mult folos. Este o bucurie de a putea semnala o asemenea carte și de a putea discuta pe marginea unei probleme atât de delicate, pe care domnul Șerban Drugaș o aduce atât în atenția specialiștilor, cât și a publicului larg.

Lect. Univ. Dr. Radu Romînașu

Lect. Univ. Dr. Laura Ardelean

Oradea, 30 iunie 2021

CUVÂNT ÎNAINTE

Primele secole de istorie creștină pe teritoriul țării noastre au fost deja, de destul de multă vreme, obiectul unei cercetări serioase din partea specialiștilor. Personalități prestigioase și-au adus aportul în acest domeniu fascinant, astfel încât cu greu s-ar putea spune ceva nou în ce privește începuturile și istoria primelor secole ale Bisericii din care facem parte. În orice caz, măcar că informațiile directe sunt precare, variate domenii de cercetare și-au adus contribuția pentru a ni se oferi o imagine clară și coerentă a ceea ce a însemnat procesul nașterii poporului român ca un popor creștin și uimitoarea viață bisericească a strămoșilor noștri, cu mulți martiri ai credinței, dar și cu biserici (locașuri de cult creștin), cu ierarhie bisericească etc.

Cu acest volum despre *Creștinismul în Dacia în secolele I-VI*, Domnul Șerban George Paul DRUGAȘ ne oferă o binevenită sinteză a rezultatelor acestor cercetări, asupra mărturiilor literare privind activitatea misionarilor creștini, începând cu Sfinții Apostoli și cu ucenicii lor, dar și a celor lingvistice și a celor cuprinse în înseși tradițiile religioase și folclorice românești. La care se adaugă, desigur, ansamblul bogatelor mărturii materiale pe care ni le pun la îndemână cercetările arheologice.

Asupra acestora din urmă și a valorii înalte a cercetării arheologice românești menționez mărturia unui profesor al meu de la *École Biblique et Archéologique Française* din *Ierusalim*. La *École Biblique*, biblioteca primea (la schimb cu *Revue Biblique*) și vestita revistă *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, fondată în 1924 de către arheologul Vasile Pârvan (seria nouă, începând cu anul 1957, ca revistă a Institutului de Arheologie al Academiei Române). Profesorul respectiv (este vorba de Etienne Nodet) îmi vorbea cu înaltă apreciere despre calitatea excepțională a cercetării românești de arheologie, bazat pe studiile publicate în

revista *Dacia*. Preocuparea mea atunci nu era în primul rând cercetarea arheologică. La faimoasa Școală Biblică și Arheologică Franceză de la *Ierusalim* eu aprofundam prioritar studiile biblice, în special cele asupra Noului Testament. Am fost, desigur, încântat de aprecierea respectivă, astfel încât, cercetând situația mai îndeaproape, am aflat despre larga și înalta recunoaștere, la nivel internațional, a calităților revistei *Dacia* și, implicit, despre prețuirea internațională a școlii de arheologie românească. Or, descoperirile arheologice românești nu numai că au adus la lumină o mulțime de mărturii despre creștini și despre *Viața* creștină pe teritoriul Daciei, ci dovedesc existența, într-o perioadă foarte timpurie a istoriei străromâne, a unui Creștinism organizat și bine structurat pe teritoriul patriei noastre, cu locașuri de cult, cu martiri, cu episcopi participanți la sinoade în teritoriu bizantin, cu episcopi aflați în comuniune cu unii dintre marii și sfinții ierarhi ai Răsăritului creștin etc.

Istoria misiunii creștine în țara noastră începe, clar, cu Sfinții Apostoli și cu ucenicii lor direcți. Ne-o spun mărturiile literar-istorice, oricât de precare par acestea. Dar ne-o spune și spiritul însuși al misionarismului apostolic. Sfinții Apostoli au primit de la Mântuitorul puterea și mandatul de a învăța „toate neamurile” (Mt. 28,19), de a merge „în toată lumea” și de a propovădui Evanghelia „la toată făptura” (Mc. 16,15), ceea ce ei au și făcut, cu conștiința unei înalte și dumnezeiești îndatoriri ce le-a fost dată de Hristos Însuși. Astfel, nu numai că Apostolul Andrei a propovăduit pe teritoriul patriei noastre, după mărturii istorice directe. Dacă Apostolul neamurilor a ajuns în călătoriile sale misionare până în Tracia și până în Dalmația – după cum ne-o mărturisește el însuși și după cum ne-o arată cartea *Faptele* Apostolilor –, este sigur că unii ucenici ai săi și-au extins misiunea mai departe, spre nord, mai întâi în Dobrogea puternic elenizată și apoi și mai departe. Iar după cucerirea romană a Daciei, încreștinarea populației de pe teritoriul țării noastre s-a realizat generalizat și în profunzime.

Arheologia confirmă faptul evanghelizării timpurii și generalizate

a Daciei.

Prin acest frumos volum al Domnului Drugaș reînvie în fața ochilor noștri această îndepărtată, dar și atât de importantă, perioadă a istoriei implantării și a progresului Evangheliei lui Hristos în rândul locuitorilor acestui pământ, Creștinismul devenind parte constitutivă a înseși ființei noastre naționale. Volumul face să defileze în fața ochilor și a minții noastre mulțimea de informații și de dovezi ale adevărului nașterii noastre ca popor creștin, care, primind el însuși harul mântuitor al lui Hristos și lumina cea strălucitoare a Evangheliei, și-a manifestat el, la rândul său, vocația misionară, contribuind decisiv, de pildă, la încreștinarea neamurilor migratoare care au locuit vremelnice pe teritoriul țării noastre.

Felicitând pe Domnul Șerban George Paul DRUGAȘ, recomand călduros acest nou rod al cercetării sale unei largi audiențe. O lectură deopotrivă instructivă și plăcută, pentru slujitorii altarelor, pentru tinerii teologi, dar și pentru orice cititor român interesat de a-și descoperi mai îndeaproape și argumentat rădăcinile creștine.

Sibiu, la *Adormirea Maicii Domnului* 2021

Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile Mihoc

Introducere

Care au fost primele propovăduiri creștine la traci și la daci? Cum de avem mărturii creștine foarte timpurii, în lumea geto-dacă (sfârșitul sec. I – începutul sec. II), fără legătură cu lumea romană? Care sunt evoluțiile ulterioare ale creștinismului în Dacia, începând cu războaiele daco-romane, continuând cu perioada de existență a provinciei romane, până la așezarea *goșilor* în Moldova și Muntenia? Ce influență au avut *goșii*, gepizii și hunii în formarea poporului român și asupra perpetuării creștinismului la nordul Dunării inferioare?

V. Pârvan arăta, cu un secol în urmă, că deși mărturiile pentru creștinismul nord-dunărean sunt puține, dar chiar și din acestea se întrezărește

„pentru răspândirea creștinismului latin în stânga Dunării, nu avem pentru primele cinci secole aproape nici-o mărturie directă, s’ar părea că o cercetare asupra Creștinismului tocmai în aceste locuri și din acest timp, e încă dela început condamnată să rămână zadarnică. Totuși lucrurile stau altfel: izvoarele sânt, ce-i dreptul, puține; dar din ele se pot scoate încheeri destul de hotărâte, dacă nu și asupra amănuntelor, cel puțin asupra liniilor generale ale răspândirii Creștinismului în stânga Dunării până la Iustinian.”¹

Arheologia și studiul surselor literare din răstimpul scurs de la Pârvan au îmbogățit considerabil mărturiile paleocreștine de la nordul Dunării inferioare, inclusiv cele directe, de care arheologia de acum un secol nu dispunea. Marele istoric reușea, din puținul pe care îl avea atunci la dispoziție, să deslușească „încheieri destul de hotărâte” pe acest subiect. Considerăm că adunarea atentă a respectivelor mărturii poate lărgi perspectiva, deja interesantă, deschisă de înaintași.

Nici în această carte nu se va reuși utilizarea exhaustivă a surselor – ar fi nevoie de o operă colectivă de amploare. Dar lucrarea de față este

¹ *Vasile Pârvan, Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman, Socec & Co., București, 1911, p. 4.*

concepută să călăuzească spre răspunsuri la întrebările puse mai sus. Deși tematica centrală este răspândirea și dezvoltarea creștinismului în Dacia sec. I-VI, ea nu poate fi disjunsă de formarea poporului român, moștenitorul acestei tradiții creștine străvechi, în care s-au împletit și elemente precreștine. “Dacia” din titlu trebuie înțeleasă, desigur, în sensul cel mai larg, ca vechi teritoriu al dacilor, așa cum o descrie și geograful Ptolemeu (sec. II), nu restrânsă la provincia romană cu același nume. De asemenea, se știe că, deși cronicarii bizantini mențin acest nume în uz multă vreme, în același sens tradițional, respectivul teritoriu este colonizat de romani, iar populația dacă intră treptat într-un proces de romanizare. Poporul român are în etnogeneza sa trei surse: tracii (cu o deosebită contribuție a ramurii nordice, a dacilor), romanii și creștinismul. Cine înlătură oricare dintre acești factori nu poate ajunge la o privire integrală asupra respectivului fenomen.

CAPITOLUL I

Mărturii literare despre activitatea Apostolilor în regiunea Dunării inferioare

Scriitorii bisericești din primele secole, iar apoi sinaxarele și hagiografiile creștine, fac referire la activitatea Sfinților Apostoli *Andrei și Filip* în proximitatea Dunării inferioare, în *Sciția* și în Tracia sau la sciți și la traci. La acestea se adaugă activitatea Sfântului Apostol Pavel și a ucenicului său Tit în Illyricum / Dalmatia, respectiv a Sfinților Andronic și Iunia, dintre cei 70 de apostoli de rang secund în Pannonia.

Informațiile provenite de la ucenicii apostolilor au fost preluate în apocrifele care au proliferat în secolele II-III d. Hr. Astfel de *Acta* sau *Fapte* ale diferiților apostoli au fost folosite adesea pentru ca anumite grupări eretice să-și justifice învățăturile în mod fals, folosindu-se ilegitim de autoritatea apostolilor. În anumite cazuri, însă, conținutul autentic preluat din tradiția apostolică de către apocrife este mai puțin viciat.

Rev. Alexander Roberts, Sir James Donaldson, și Arthur Cleveland Coxe, care s-au ocupat cu editarea în limba engleză și prezentarea critică a *Faptelor* apocrife ale apostolilor, semnalează de la început o diferență clară între acestea și *Evangheliile* apocrife. Prin apocrifele evanghelice se căuta impresionarea unui public avid, adesea peste măsură, să afle despre minunile lui Hristos sau ale ucenicilor Săi, potrivit-se astfel unei „vilis plebecula” (plebei de la țară, needucați). Prin *Faptele* apocrife ale apostolilor se încerca, dimpotrivă, satisfacerea, și aceasta adesea exagerată, a apetitului altei categorii de public, „Academia” (în sens antic),

pentru înțelepciune filosofică.² Cu toate acestea, nici hagiografiile apostolilor nu au scăpat de dorința publicului de a afla întâmplări miraculoase sau fantastice.³

Sfinți Părinți și scriitori bisericești cu un interes vădit pentru adevărul istoric, precum Sf. Ipolit, episcopul Romei (sec. III), Abdias, episcopul Babilonului (sec. III), Eusebiu de Caesarea (sec. IV) sau Sf. Epifanie din Salamins (sec. IV) oferă anumite informații despre activitatea apostolilor dezbărate de încărcătura eretică. De altfel, informația istorică era în general aceeași, fiind însă folosită sau nu, mai mult sau mai puțin, de cătreeretici în susținerea ideilor lor dogmatice. Tertullian și Origen (sec. III), cu toate că din punct de vedere dogmatic și-au însușit idei neconforme cu ortodoxia mărturisită de Biserică, au fost scriitori bisericești care au transmis mult din tradiția Bisericii, atât prin referirile lor la Sfinți Părinți cu ortodoxie sigură, cât și în privința informațiilor istorice.

Apocrifele însele despre *Faptele* apostolilor sunt numeroase chiar și referitor la un singur apostol – astfel este cazul sfinților Andrei și Filip. Unii cercetători presupun că pentru *Faptele* Sf. Ap. Andrei ar fi existat o sursă chiar din veacul apostolic (sic! – sec. I, cca. anul 80 – prima sursă și variantă, pierdută, a Acta S. Andreae – Woog – 1749, erudiții cardinali Baronius și Bellarmine), pentru varianta aproape identică cu cea oficială ortodoxă, din menologiile grecești și Sinaxarul constantinopolitan.⁴ Alții (Fabricius) au considerat că sursa sau sursele primare sunt mai tardive, din sec. IV-V. O astfel de variantă a Faptelor apocrife ale apostolilor a fost folosită de Leucius Charinus, un manihean pe care papa Gelasius (m. 496) l-a numit „discipulus diaboli”, condamnând această variantă, la fel ca și Fericitul Augustin (m. 430). Epiphanius (m. 403) a condamnat și el o variantă scrisă în sprijinul ideilor ereticilor encratiți, apostolici și origeniști.

² Rev. Alexander Roberts, Sir James Donaldson, Arthur Cleveland Coxe, *The Ante-Nicene Fathers: The Writings of the Fathers Down to A. D. 325. Volume VIII: „Fathers of the Third and Fourth Century - the Twelve Patriarchs.”* Ex. Cosimo, Inc., Alexander Roberts 31 May 2007, p. 354.

³ *Ibid.*, pp. 354-355.

⁴ *Ibid.*, p. 356.

„Innocentius I (417), însă, spune că *Faptele* lui Andrei au fost compuse de către filosofii Nexocharis și Leonidas.”⁵ Aceasta înseamnă că situația este mult mai complexă, în sec. II-IV circulând mai multe variante. Se pare că Leucius a urmat o variantă mai veche, iar varianta lui a fost curățată de Biserică de erezii pentru uzul ei (sau, cum spun alții, s-a folosit direct o sursă mai veche decât a lui Leucius). Chiar și pentru varianta latină Pseudo-Abdias este evident că nu se îndepărtează prea mult de sursa ei din sec. III-IV, întrucât în ele „Unele porțiuni (...) urmează aproape cuvânt cu cuvânt *Faptele* noastre grecești.” („Some portions (...) are almost in the words of our Greek Acts.”)⁶

Activitatea Sf. Ap. Andrei în regiunea Dunării inferioare ne este cunoscută din câteva mărturii independente ale veacurilor primare. Cea mai cunoscută astfel de mărturie este a lui Eusebiu de Caesarea (sec. IV, Hist. eccl., III, 1, 1-3).

Atât eu cât și alți cercetători ai istoriei bisericești am menționat între aceste surse și pe Sf. Ipolit, episcopul Romei.⁷ După o primă atribuire la acesta a textului *De duodecim apostolis* (*Despre cei doisprezece apostoli*), cercetarea critică a considerat că acesta nu aparține sfântului și chiar că ar fi un text mai târziu. Motivul acestei supoziții era acela că titlul său nu apărea nici în inscripția de pe statuia sfântului descoperită în 1551, nici în listele cu operele sale majore.⁸

Unii editori și comentatori ai textului au presupus chiar că el ar

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ Pr. Prof. Acad. Dr. Emilian Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București: Editura Academiei Române, 1994, p. 76. Pr. Prof. Dr. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, pp. 63-64. Ș. G. P. Drugaș, Cuvântul care iese din gura lui Dumnezeu, Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, p. 525. Adrian Ignat, „Apostolul Andrei, misionarul din ținuturile scitice,” *Ziarul Lumina*, 25 Nov., 2015, <https://ziarullumina.ro/societate/historica/apostolul-andrei-misionarul-din-tinuturile-scitice-107473.html>, accesat 27.02.2021.*

⁸ James R. Edwards, *The Hebrew Gospel and the Development of the Synoptic Tradition*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2009, p. 16.

fi aparținut lui Hippolytus din Theba (sec. XI).⁹ A. Brent a constatat însă că Georgius Hamartolus (cca. 810) are o referință la *De duodecim apostolis*.¹⁰ Mai mult decât atât, J. R. Edwards demonstrează recent vechimea incontestabilă a conținutului, bazat pe mențiunea precisă a acestui titlu la Sf. Ieronim (De vir. ill. 36.2) și pe argumente interne – de ex. forma greacă a numelui „*Jerusalim*” este o transliterare a formei ebraice, iar nu forma greacă obișnuită; mențiunea Evangheliei ebraice care s-a pierdut. J. R. Edwards a ajuns la concluzia vechimii textului *De duodecim apostolis* în urma cercetării despre mărturiile timpurii referitoare la Evanghelia ebraică pierdută a apostolului Matei. El arată că autenticitatea acestei mărturii scrise ar putea fi reconsiderată pe deplin, întrucât el provine din sec. III, din Roma, iar Sf. Ieronim menționează ca autor pe Sf. Ipolit (Hippolytus).¹¹

Semnalez (cred, în premieră în limba română) reconsiderarea validității textului *De duodecim apostolis* (*Despre cei doisprezece apostoli*), ca sursă din sec. III d. Hr. și chiar puternica posibilitate ca el să fi aparținut Sf. Ipolit (având marca cunoașterii tradiției creștine de sorginte ebraică, de pus pe seama Sf. Ipolit, și fiind consemnată de Sf. Ieronim, cum arată J. R. Edwards).

De duodecim apostolis afirmă, între altele, că „Andrei a predicat la sciți și la traci, fiind răstignit, spânzurat pe un măslin, în Patras, în Ahaia, unde a fost și îngropat.”¹²

⁹ J. B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers, Part I, Volume 2: Hippolytus of Portus*, London: Macmillan and Co., 1889, pp. 376: „Hippolytus of Thebes, a writer of the eleventh century... The accounts *De duodecim apostolis* and *De Septuaginta Discipulis*, which have sometimes been included in the works of our Hippolytus, are his.”

¹⁰ Allen Edwards, *Hippolytus and the Roman Church in the Third Century: Communities in Tension before the Emergence of a Monarch-Bishop*, *Vigiliae Christianae, Supplements*, BRILL, 1995, p. 175.

¹¹ Edwards, *op. cit.*, pp. 16-17.

¹² Hippolytus, „*De Duodecim Apostolis*”, *Migne PG 10*, col. 951 B (Lat.), 952 B (Gr.): „Ἀνδρέας, Σκύθαις, Θράκαις κηρύξας, ἐσταυρώθη ἐν Πάτρας τῆς Ἀχαΐας ἐπὶ ἐλαίας ὄρθιος, καὶ θάπτεται ἐκεῖ.” – „*Andreas cum Scythis ac Thracibus praedicasset, cruci affixus est Patris in Achaia, rectus in olea arbore, ibique sepelitur.*” Hippolytus, „*Hippolytus on the Twelve Apostles: Where each of them preached, and where he met his end*”, in *The Writings Of Hippolytus, Bishop of Portus, Vol. II*, „*Fragments Of Writings of Third Century*”, Translated S. D. F. Salmond, „*The extant works and fragments*